

ДЕЯКІ АСПЕКТИ ДІАГНОСТИКИ ТЕРИТОРІАЛЬНОЇ ОРГАНІЗАЦІЇ СОЦІАЛЬНОЇ СФЕРИ

У статті проаналізовано існуючі методи діагностики соціальної сфери та запропоновано нові індикатори, які її характеризують.

Ключові слова: діагностика, соціальна сфера, соціальна інфраструктура, людський потенціал території, індикатори розвитку.

Постановка проблеми у загальному вигляді. Хоча соціальна сфера є відносно самостійною сферою життєдіяльності суспільства, але вона функціонує в конкретних суспільно-історичних умовах, має відмінності в темпах і пропорціях відтворення територіальних структур, тому територіальна організація соціальної сфери, теоретичні аспекти її діагностики мали, мають й будуть мати певний інтерес з точки зору соціальної географії. Формування теоретичних засад дослідження територіальної організації має довгу й плідну історію, що бере початок з робіт німецьких економістів-географів, зокрема з досліджень Й. Тюнена й А. Вебера. Сучасний період розвитку теорій територіальної (просторової) організації зорієнтовано на регіональні дослідження, можна сказати, що наразі вони є надзвичайно затребуваними, проте в них переважає економічний підхід, а географічні аспекти дещо нівельовані. Це позначається на якості опису та аналізу розвитку просторових процесів.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Питаннями діагностики регіонального розвитку, типологізації внутрішньорегіональних утворень займалися такі українські та російські вчені: Д. Арзанцев, М. Бандман, Е. Бойченко, В. Василенко, Ю. Гладкий, А. Гранберг, О. Дмитрієва, О. Жидких, Ю. Забалдіна, Н. Ларинова, В. Лексін, І. Ніколіна, Д. Стеченко, А. Трейвиш, Я. Холяк, А. Шведов, О. Чмир, Н. Шевчук, А. Шевяков та ін. Але, при цьому в цих дослідженнях розглядається, як правило, поточний стан територіальних систем. Недостатньо вивченими залишаються питання перспектив територіального розвитку регіону в залежності від стану його соціальної сфери.

Формулювання мети дослідження. Тобто, сталого розвитку регіону, зокрема його соціальної сфери, можна досягти тільки на підставі детальної діагностики, яка дозволить не тільки виявити проблеми, а й визначити стратегію розвитку соціально-економічної сфери, що й обумовлює актуальність й цілі дослідження.

Виклад основного матеріалу. Діагности-

ка як галузь знань включає до себе теоретичні й методичні засади організації процесів діагнозу. Діагностика в суспільно-географічних дослідженнях полягає у визначенні стану соціо-геосистеми відповідного таксонометричного рівня. У регіональній діагностиці це побудова систем індикаторів для оцінки стану регіонів, розробка якісних і кількісних шкал для вимірювання індикаторів та інтерпретації отриманих значень. Діагностика включає також класифікацію можливих регіональних патологій та їх симптомів, процедури збору й обробки діагностичної інформації.

Стан об'єкта описується за допомогою відповідних показників. Відхилення від норми встановлюється вимірюванням значень індикаторів на об'єкті діагнозу та подальшим порівнянням цих значень з деяким нормативом, еталоном. Результатом діагностики може бути також і визначення питання щодо того, до якої групи або типу належить цей об'єкт. Проте оборотною стороною типізації є усвідомлення своєрідності об'єкта дослідження як такого, що характеризується унікальним поєднанням ознак, внаслідок чого порівняння з еталоном немає ніякого сенсу.

Треба враховувати той факт, що діагностика краще потрібна не тільки державним і регіональним органам влади, а й банкам, корпораціям, інвестиційним компаніям, біржам. Діагноз як форма дослідження об'єкта включає дві складові: якісну і кількісну ідентифікацію явищ, без яких неможливо оцінити перспективи розвитку регіону. Експертні опитування, соціологічні обстеження, спостереження є однією з найважливіших складових територіальної діагностики. В економічній та економіко-географічній літературі другої половини ХХ ст. зустрічаються спроби розробки системи спеціальних індикаторів і методичних "ключів" для регіональної економічної діагностики, але майже всі з них не дають змоги встановити "регіональні патології", є більш описовими чим змістовними, акцентують увагу на незначних деталях. Наприклад, О. Дмитрієва у [1, с. 17], проаналізувавши стан однієї з областей

Російської Федерації, ставить короткий професійний діагноз: "Депресия, вызванная истощением природных ресурсов в слабо диверсифицированном хозяйственном комплексе, с монопольным положением предприятий отраслей специализации на региональных рынках и трудоизбыточностью".

В останні роки робилися певні спроби щодо можливості більш точної діагностики соціально-економічного розвитку регіону. Так, М. Миколайчук, враховуючи, що рейтинг країн у світовому співтоваристві оцінюється на основі індексу людського розвитку пропонує використовувати для оцінювання соціально-економічного розвитку регіонів інтегрований показник, що відображає основні чинники формування ВВП. Розрахунок кожної складової цього інтегрованого показника базується на інформації, що публікується у щорічних статистичних довідниках Державного комітету статистики України та його обласних управлінь. Але й запропонований автором показник відображає тільки поточний стан, тому для формування стратегічного плану він пропонує виконувати порівняльний аналіз існуючих досягнень та потенційних можливостей, які визначаються як межа можливостей регіону при найбільш ефективному використанні природних ресурсів [2].

У роботі [3] автори на підставі ретельного вивчення існуючих в Україні та за кордоном підходів до розуміння сутності соціальної інфраструктури до основних її складових відносять освіту, охорону здоров'я та культуру. Не можна не погодитися з авторським визначенням діагностики соціальної сфери, під яким вони розуміють комплекс досліджень з виявлення реальних цілей розвитку елементів регіональної соціальної сфери й способів їх досягнення, існуючих недоліків та шляхів їх усунення і, як наслідок, раціональних варіантів розвитку цієї сфери. Враховуючи велику кількість об'єктів діагностики, автори відмічають, що специфіка інструментарію діагностики окремих складових соціальної сфери обумовлюється їх якісними характеристиками та, проаналізувавши статистичну інформацію, встановлюють наявність показників, що характеризують діяльність сфер освіти, охорони здоров'я та культури.

Треба відмітити, що авторами для оцінки соціальної інфраструктури вибрано показники, які представлено у статистичних збірника та які дозволяють найбільш повно врахувати чинники, що впливають на рівень освіти (28 по-

казників), охорони здоров'я (9 показників) та культури (40 показників) в нашій країні. Запропонована авторами діагностика функціонування галузей соціальної інфраструктури регіону сприяє отриманню цілісної інформації, що доволі повно характеризує стан освіти, охорони здоров'я та культури в регіоні, забезпечуючи тим самим підвищення рівня обґрунтованості управлінських рішень.

Враховуючи все вищенаведене, можна стверджувати про доцільність діагностування стану соціальної сфери регіону саме на підставі індикаторів, які запропоновано у [3, с. 94-107].

Але стан соціальної сфери не визначається тільки кількісним вимірюванням на підставі офіційних статистичних даних, багато його складових залежать від якості цих складових. І треба зазначити, що їх якість можна суттєво підвищити за рахунок використання Інтернету для отримання потрібної та більш повної інформації для покращання рівня освітянських послуг, в тому числі за рахунок доступу до бібліотечної інформації, можливості медикам невеликих місць та сіл проконсультуватися з найкращими фахівцями діагностичних центрів та клінік не тільки в нашій країні, а й за кордоном. Інтернет також надає можливість знайти новинки у цій сфері. Не можна не враховувати й той факт, що за допомогою Інтернету з'явилася можливість більш якісного спілкування між людьми чим поштовий та телефонний зв'язок.

За даними проведеного "TNS Ukraine" дослідження біля 44% користувачів українського Інтернету використовують мережу для пошуку інформації, на другому місці за популярністю пошук музики й фільмів, а на третьому – різноманітні розваги.

І ці можливості зростають з кожним роком і з кожним днем, Так, за даними Державного комітету зв'язку та інформатизації, кількість Інтернет провайдерів в Україні у 2000 р. становила 260, а кількість користувачів біля 550000 клієнтів. Але їхня кількість продовжує стрімко збільшуватись. Наразі за інформацією [Національної](#) комісії з питань регулювання зв'язку в Україні на цьому ринку послуг сьогодні працює вже близько 4,5 тисяч провайдерів, кількість же української інтернет-аудиторії становить від 2,5 до 9,8 мільйонів клієнтів. Експерти вважають, що в наступному році ринок доступу ростиме ще вищими темпами ніж в цьому, тому при діагностиці соціальної сфери слід

враховувати й цю її складову.

Приймаючи до уваги те, що на один комп'ютер з доступом до Інтернету у більшості випадків припадає більше одного користувача, встановити точну кількість користувачів Інтернету неможливо, але можливо розрахувати щільність провайдерів на певній території

$$I_{ip} = \frac{K_{ip}}{Пл_T},$$

де I_{ip} – індикатор щільності інтернет-провайдерів, провайдерів на км²;

K_{ip} – кількість інтернет-провайдерів;

$Пл_T$ – площа території, км².

Окрім щільності інтернет-провайдерів слід розрахувати, яка їх кількість припадає на 1000 чоловік, що мешкають на цій території, тобто індикатор насиченості

$$I_{ип} = \frac{K_{ип}}{K_{чт}} \times 1000,$$

де $I_{ип}$ – індикатор насиченості інтернет-провайдерів, провайдерів на 1000 осіб.;

$K_{ип}$ – кількість інтернет-провайдерів;

$K_{чт}$ – кількість громадян, що мешкають на певній території, осіб.

Не можна не враховувати той факт, що в Україні не тільки постійно збільшується загальна кількість пенсіонерів (у 2011 р. вона становила 30,1% від загальної кількості населення, збільшився за 15 років майже на 6%), але й частка працюючих пенсіонерів в обліковій кількості штатних працівників. Якщо у 2005 р. вона становила 15,5%, то вже у 2010 р. – 17,8%. Біля 12% у всіх регіонах України у обліковій кількості штатних працівників становлять працівники передпенсійного віку.

З метою більш досконалого встановлення реального стану людського потенціалу певної території слід розрахувати такі індикатори:

$$I_p = \frac{K_p}{Пл_T},$$

де I_p – індикатор щільності пенсіонерів, осіб./км²;

K_p – кількість пенсіонерів, осіб.;

$Пл_T$ – площа території, км²;

$$I_{пп} = \frac{K_{пп}}{Пл_T},$$

де $I_{пп}$ – індикатор щільності працюючих пенсіонерів, осіб./км²;

$K_{пп}$ – кількість працюючих пенсіонерів, осіб.;

$Пл_T$ – площа території, км²;

$$I_{пв} = \frac{K_{пв}}{Пл_T},$$

де $I_{пв}$ – індикатор щільності громадян передпенсійного віку, осіб./км²;

$K_{пв}$ – кількість громадян передпенсійного віку, осіб.;

$Пл_T$ – площа території, км².

Не може не вражати той факт, що біля однієї чверті усіх працюючих пенсіонерів відноситься до промислової сфери, але у сфері освіти, охорони здоров'я положення не набагато краще. Так станом на 31.12.2010 р. у сфері освіти працюючі пенсіonerі становлять 19,5% відсотків від загальної кількості працюючих пенсіонерів, відповідно у сфері охорони здоров'я – 16,4%.

Тому для діагностики стану кожної з цих сфер на певній території доцільно розрахувати:

$$Ч_{по} = \frac{K_{по}}{K_o} \times 100,$$

де $Ч_{по}$ – частка працюючих пенсіонерів у загальній кількості працівників сфери освіти на певній території, %;

$K_{по}$ – кількість працюючих пенсіонерів у сфері освіти на певній території, осіб.;

K_o – кількість працівників сфери освіти на певній території, осіб.;

$$Ч_{поз} = \frac{K_{поз}}{K_{оз}} \times 100,$$

де $Ч_{поз}$ – частка працюючих пенсіонерів у загальній кількості працівників сфери охорони здоров'я на певній території, %;

$K_{поз}$ – кількість працюючих пенсіонерів у сфері охорони здоров'я на певній території, чол.;

$K_{оз}$ – кількість працівників сфери охорони здоров'я на певній території, чол.;

$$Ч_{пк} = \frac{K_{пк}}{K_k} \times 100,$$

де $Ч_{пк}$ – частка працюючих пенсіонерів у загальній кількості працівників сфери культури на певній території, %;

$K_{пк}$ – кількість працюючих пенсіонерів у сфері культури на певній території, осіб.;

K_k – кількість працівників сфери культури на певній території, осіб.;

Враховуючи той факт, що на початок 2011 р. 63,45% пенсіонерів отримували пенсію в межах від 67 до 133% від прожиткового мінімуму для осіб, які втратили працездатність (750 грн.), то можна стверджувати, що бажання працювати після виходу на пенсію, без всякого сумніву, залежить у більшості випадків не від гарного фізичного стану людини. Але така велика частка працюючих пенсіонерів стає однією з причин недостатньої кількості робочих

мість для випускників вузів та професійно-технічних закладів.

У реальному суспільному житті щільно переплетені та рівно необхідні матеріальне, речове та ідеальне, духовне. Духовне життя суспільства пов'язане із задоволенням духовних потреб, функціонуванням свідомості (суспільної та індивідуальної), стосунками між людьми, багатоманітними формами їх спілкування, воно охоплює не тільки ідеальні явища, але й суб'єктів духовного життя, соціальні інститути, що займаються виробництвом, розподілом та зберіганням духовних цінностей (клуби, бібліотеки, театри, музеї, навчальні заклади, релігійні та суспільні організації тощо). Уже в первісну епоху складаються перші уявлення про духовність, у вітчизняній філософській традиції пильна увага до проблеми духовності існувала завжди. Вже в Київській Русі наявним був духовно-моральний ідеал із перевагою духовного над матеріальним, щоб підтримати духовну домінують життя ("Повість минулих літ", "Домострой" тощо). Глибокі та оригінальні думки з цього приводу є в філософії серця, яку заснував Григорій Сковорода та розвивали видатні мислителі Микола Гоголь, Пантелеймон Куліш, Памфіл Юркевич.

Загальна атмосфера толерантності, віротерпимості, яка мала місце в Київській Русі, була не лише передумовою вільного розвитку на її теренах релігійного розмаїття, а й сама віротерпимість, як соціально-психологічний феномен, живилася, закріплювалася множинністю співіснуючих релігійних напрямів.

В школах, інших навчальних закладах не тільки давалися знання, але й закладалися основи віри в Бога, необхідності дотримання моральних устоїв. Після Жовтневого перевороту церква була відділена від держави, а школа від церкви. Набула чинності світська система освіти. Упродовж семи десятиріч (за незначним винятком 1917-1927 рр.) демократичні за своїм змістом принципи свободи совісті в умовах тоталітарної системи, ідеологічної індоктринації, активної боротьби Комуністичної партії проти релігії та церкви залишалися лише деклараціями; на практиці свобода совісті, свобода віросповідань, і особливо свобода церкви, повністю обмежувалися. Негативне ставлення більшовицької влади до релігії спричинило на початку 20-х років руйнування церков, знищення творів релігійного мистецтва, конфіскацію церковного майна. Храми закривалися або перетворювалися в клуби, музеї, архіви, складські приміщення. Ще й нині ми пожинаємо

наслідки нашого перебування у полоні незнання або викривленого знання щодо воістину священних для людської спільноти понять: Бог, віра, релігія, церква, що спричинило втрату батьківської духовності, викликало жадливе руйнування людської душі. Слід зазначити, що однією з причин пагубних звичок, великої кількості самогубств, абортів, без всякого сумніву, можна вважати життя без віри в Бога.

Наразі духовне, релігійне життя починає відроджуватися в Україні. Релігійне життя в Україні представлене 55 віросповідними напрямками, в межах яких діють майже 34 тис. релігійних організацій, зокрема, 33,1 тис. релігійних громад, 85 центрів та 255 управлінь, 432 монастирі, 340 місій, 74 братства, 196 духовних навчальних закладів, 12,7 тис. недільних шкіл.

Зростає видання церковних друкованих засобів масової інформації, нині їх кількість становить 377 друкованих видань. Для богослужінь релігійні організації використовують 22437 культових та пристосованих під молитовні споруд. Розподіл релігійних організацій за конфесійною ознакою свідчить про домінування в Україні православ'я, до якого входить 17071 парафія, тобто 51,6% від загальної кількості релігійних осередків віруючих країни [4].

Якщо індикаторами стану сфери культури на певній території можна вважати щільність домів культури, кінотеатрів, музеїв тощо, то індикатором духовної складової соціальної сфери можна вважати щільність релігійних організацій на певній території

$$I_{dc} = \frac{K_{po}}{Pl_T},$$

де I_{dc} – індикатор щільності релігійних організацій на певній території, організацій на км²;

K_{po} – кількість релігійних організацій на певній території;

Pl_T – площа території, км².

Цілком зрозуміло, що цей індикатор не в змозі повною мірою відобразити стан духовної складової соціальної сфери території, але є статистичні показники, які опосередковано його відображають. Цілком зрозуміло, що й тютюн і алкоголь шкідливі для людського організму, але надто часто алкоголь стає причиною нещасних випадків, самогубств, злочинних поступків. Але, найбільшими у товарній структурі роздрібною торгівлі в останні роки є частки алкогольних напоїв (7,2%) та тютюнових виробів (3,6%). Тільки частка м'яса усіх видів і

м'ясних та ковбасних виробів становить відповідно 2,2 та 2,5%, частка ж усіх інших продуктів коливається у межах 1% (виключенням є кондитерські вироби, частка яких становить 2,8%). Церква виступає категорично проти розлучень та абортів, але, на жаль, згідно з даними європейської статистики розлучень Україна лідирує за кількістю розлучень серед європейських країн. На 1000 мешканців України припадає 5,3 розлучення, але, чим більш релігійною є країна, тим рідше там розходяться подружні пари [5].

Як відмічають в Міністерстві охорони здоров'я України, ситуація з абортами не змінюється з 2005-го року. Так, на 500 тисяч пологів припадає близько 200 тисяч абортів – і це лише за офіційними даними, за кількістю таких операцій Україна втричі перевищує європейські показники. За офіційною статистикою аборти за медичними приписами складають надто незначний відсоток [6]. Людське життя починається від моменту зачаття, і тому штучне переривання вагітності є вбивством, порушенням заповіді "Не убий!". Цікавою з точки зору діагностики такої складової як духовна було б визначення таких індикаторів:

$$I_{\text{сг}} = \frac{K_{\text{сг}}}{K_{\text{чт}}} \times 1000,$$

де $I_{\text{сг}}$ – індикатор насиченості самогубств, самогубств на 1000 осіб;

$K_{\text{сг}}$ – кількість самогубств;

$K_{\text{чт}}$ – кількість громадян, що мешкають на певній території, осіб;

$$I_{\text{аб}} = \frac{K_{\text{аб}}}{K_{\text{чт}}} \times 1000,$$

де $I_{\text{аб}}$ – індикатор насиченості абортів, абортів на 1000 осіб;

$K_{\text{сг}}$ – кількість абортів;

$K_{\text{чт}}$ – кількість громадян, що мешкають на певній території, осіб;

$$I_{\text{розл}} = \frac{K_{\text{розл}}}{K_{\text{чт}}} \times 1000,$$

де $I_{\text{розл}}$ – індикатор насиченості розлучень, розлучень на 1000 чол.;

$K_{\text{сг}}$ – кількість розлучень;

$K_{\text{чт}}$ – кількість громадян, що мешкають на певній території, осіб;

$$I_{\text{бд}} = \frac{K_{\text{бд}}}{K_{\text{чт}}} \times 1000,$$

де $I_{\text{бд}}$ – індикатор насиченості дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування, дітей на 1000 осіб;

$K_{\text{сг}}$ – кількість дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування;

$K_{\text{чт}}$ – кількість громадян, що мешкають на певній території, осіб.

Певний підтвердженням доцільності встановлення таких індикаторів може слугувати проведення у 2011 р. соціологічне опитування, проведене Київським міжнародним інститутом соціології, згідно з яким кожен день відчувають радість 40% мешканців західних регіонів, натомість серед мешканців Донбасу їх кількість становить усього 20%. Також, якщо західні регіони України є лідерами за показниками радості від сім'ї та дітей, пісень то молитов (церкви), центральні – від днів народження, подарунків, роботи та домашніх тварин (аналогічна картина й в південних регіонах), то східні регіони є абсолютними лідерами за показником радості від грошей. Це єдині регіони, де гроші радують більше ніж зустрічі з друзями. Також вони є лідерами за відчуттям радості від "шопінгу" та процесу харчування [7].

Висновки. Враховуючи надзвичайно складне фінансове становище в Україні, керівництво кожного регіону замість надії на вирішення проблем центром має розраховувати лише на власний ресурсний потенціал і мобілізувати творчі зусилля управлінського персоналу на пошук шляхів самозабезпечення, тому вкрай необхідною стає оцінка існуючого стану та перспектив розвитку, тобто як можна більш повної діагностики соціальної сфери як складової соціально-економічної інфраструктури регіону в цілому.

Доцільно встановити мінімальні нормативи, які повинні забезпечуватися будь-якими територіями, навіть аутсайдерами. Виявленні кращі досягнення серед регіонів повинні розглядатися як довгострокові цілі для інших регіонів, що суттєво поступаються середнім показникам за регіонами, а кращі світові досягнення – як довгострокові цілі для територій, що займають позиції лідерів. Але для цього необхідно визначитися із методичними підходами до дослідження соціального розвитку географічних систем.

Література:

1. Дмитриева О.Г. Региональная экономическая диагностика / О.Г. Дмитриева. – СПб.: Издательство Санкт-Петербургского университета экономики и финансов, 1992. – 272 с
2. Миколайчук М.М. Автореф. дис... канд. наук з держ. упр.: 25.00.02 / М.М. Миколайчук; Одес. регіон. ін-т держ. упр. Нац. акад. держ. упр. при Президентіві України. – Одеса, 2004. – 20 с.
3. Диагностика развития регионов: структура, границы, методы: монография / [Василенко В.Н., Гудзь П.В., Крат О.А. и др.]

др.]; *науч. ред. В.Н. Василенко.* – Донецк: Юго-Восток, 2009. – 286 с.

4. Інформаційний звіт Державного комітету України у справах національностей та релігій [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://old.risu.org.ua/ukr/resources/otherresources/informzvit/>.
5. Credo. Католицький часопис [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.credo-ua.org/2011/05/44557>.
6. Звіт та рекомендації «Аборти та контрацепція в Україні» [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.moz.gov.ua/ua/portal>.
7. Соціологічні та маркетингові дослідження [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://kiis.com.ua/ua/>.

Резюме:

Юлия Яковлева. НЕКОТОРЫЕ АСПЕКТЫ ДИАГНОСТИКИ ТЕРРИТОРИАЛЬНОЙ ОРГАНИЗАЦИИ СОЦИАЛЬНОЙ СФЕРЫ

В статье выполнен анализ существующих методов диагностики социальной сферы и предложены новые индикаторы, характеризующие её.

Ключевые слова: диагностика, социальная сфера, социальная инфраструктура, человеческий потенциал территории, индикаторы развития.

Summary:

Yulia Yakovleva. SOME ASPECTS OF DIAGNOSIS OF TERRITORIAL SOCIAL.

In article is executed analysis existing methods of the diagnostics of the social sphere and are offered new indicators, characterizing it.

Keywords: diagnosis, social, social infrastructure, human capital area, indicators of development.

Рецензент: проф. Брич В.Я.

Надійшла 14.12.2011р.